

УДК 37.015.3:316.624

*Анатолій Самойлов,
аспірант
Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського*

ІНТЕГРАЦІЯ ГРУПОВИХ ТА ІНДИВІДУАЛЬНИХ ФОРМ ВПЛИВУ НА ПІДЛІТКІВ У ПРОЦЕСІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

У статті проаналізовано напрями профілактичної роботи з девіантними підлітками, які створюють можливість для інтеграції групових та індивідуальних форм виховного впливу на особистість важковиховуваного. Розглянуто особливості діяльності учнівського самоврядування, зокрема його функції, пов'язані з впливом на педагогічно занедбаних підлітків. Описані ступені моральної готовності колективу, що визначає ефективність виховного впливу підліткового колективу на спрямованість особистості важковиховуваного. Відповідно до етапів профілактики охарактеризовано різновиди прийомів індивідуального підходу: прямий, непрямий і комбінований.

Ключові слова: *девіантні підлітки, профілактика, групові та індивідуальні форми впливу, педагогічний прийом, учнівський колектив, органи самоврядування, моральна готовність колективу, індивідуальний підхід, етапи педагогічної профілактики.*

В статье проанализированы направления профилактической работы с девиантными подростками, которые создают возможность для интеграции групповых и индивидуальных форм воспитательного воздействия на личность трудновоспитуемого. Рассмотрены особенности деятельности ученического самоуправления, в частности его функции, связанные с воздействием на педагогически запущенных подростков. Описанные степени моральной готовности коллектива, определяет эффективность воспитательного воздействия подросткового коллектива направленность личности трудновоспитуемого. Согласно этапов профилактики охарактеризованы разновидности приемов индивидуального подхода: прямой, косвенный и комбинированный.

Ключевые слова: *девиантные подростки, профилактика, групповые и индивидуальные формы воздействия, педагогический прием, ученический коллектив, органы самоуправления, моральная готовность коллектива, индивидуальный подход, этапы педагогической профилактики.*

The paper analyzes the direction of the preventive work with deviant teenagers that create the opportunity for the integration of group and individual forms of educational influence on the personality of difficult and pedagogical conditions of their influence in the process of teaching the prevention of the deviant behavior. The features of the activities of student self-government, in particular its functions related to exposure to pedagogically neglected teenagers. Describe the degree of moral readiness team, determines the efficiency of educational influence adolescent collective orientation of the person maladjusted. The analysis of the specific use methods of the educational influence, provides an individual approach to the prevention of deviant behavior and direction of the effective implementation of a collective approach to the educational and preventive work.

According to the steps described species prevention practices individual approach: direct, indirect and combined. Details covered pedagogical conditions of use of methods of separation, «vaccination», reorientation; receptions restoration and incentive, brake, auxiliary. The attention was focused on the aspects of a pedagogical management, aimed at the formation of the moral and legal traditions in the team, ensuring the integration of business and personal relationships.

Key words: *deviant adolescents, the prevention, group and individual forms of the influence, the pedagogical device, student team governments, the moral readiness of the team, the individual approach, stages of teaching prevention.*

Постановка проблеми. Досвід профілактично-виховної роботи з педагогічно занедбаними учнями-підлітками свідчить, що поєднання групових та індивідуальних форм впливу є однією з головних вимог педагогіки перевиховання. Практика педагогічної взаємодії, спрямованої на профілактику різноманітних відхилень у поведінці підлітків, дозволяє стверджувати, що для корекції особистісних якостей таких дітей, як правило, використовуються в більшості тільки колективні та індивідуальні форми роботи.

Виховання підлітка в колективі і через колектив відповідає одному з найважливіших принципів розвитку життєдіяльності суспільства. Тому одна з провідних форм психокорекційної та профілактично-виховної роботи тісно пов'язана з організацією колективної життєдіяльності неповнолітніх.

А. С. Макаренко підкреслював, що жоден «вихователь не має права діяти поодиноці, на свій власний ризик, на свою відповідальність. Повинен бути колектив вихователів, і там, де вихователі не об'єднані в колектив і колектив не має єдиного плану роботи, єдиного тону, єдиного точного підходу до дитини, там не може бути ніякого виховного процесу» [4, с. 77].

Для того, щоб досягти високого рівня розвитку колективу, що може виступати дієвою силою у педагогічній профілактиці девіантної поведінки

підлітків, необхідно реалізувати такі вимоги: 1) поєднання загальнопедагогічної та спеціальної підготовки педагогів до ведення виховно-профілактичної роботи; 2) комплексне планування профілактичних заходів, що проводяться в школі; 3) координування форм і методів перевиховної діяльності відповідно до рівнів педагогічної профілактики; 4) врахування вікових та індивідуальних особливостей важковиховуваних підлітків, типу спрямованості їх особистості; 5) чітка організація на всіх етапах управління процесом педагогічної профілактики; 6) наявність зворотної інформації про результати роботи, виконаної педагогічним колективом.

Будучи членом колективу школи, вихователь педагогічно занедбаних підлітків стає психологічно захищеним від можливих помилок у своїй професійній діяльності. Опора на колективну свідомість, обговорення складних питань, що виникають у роботі, вироблення, при необхідності, колективного рішення, методична та моральна підтримка з боку колективу – все це виступає надійною гарантією подолання найскладніших проблем виховно-профілактичної роботи.

Природно, що результати роботи залежать не лише від рівня розвитку колективу педагогів, а й колективу неповнолітніх. Ступінь сформованості вмінь взаємодії та співпраці в учнівському колективі багато в чому обумовлює успішність розв'язання завдань навчання, виховання і розвитку важких підлітків. У педагогічному процесі колектив учителів і учнівський колектив виступають двома нерозривно пов'язаними сторонами, вплив яких на особистість важковиховуваного підлітка соціально-психологічно взаємообумовлений. Сила виховно-профілактичного потенціалу цих двох колективів полягає у створенні можливостей для самореалізації, самоствердження і самовизначення особистості важковиховуваного.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У системі педагогічної профілактики, учнівський колектив класу, в якому навчаються важковиховувані підлітки, може бути визначений як об'єднана цілями морального і соціального становлення педагогічно керована спільнота школярів, що має виборні органи самоврядування, пов'язана діловими та особистими контактами, яка цілеспрямовано засвоює досвід суспільно цінних відносин і має потенційні можливості для самореалізації, самоствердження і самовизначення особистості кожного члена.

Спостереження і практика профілактичної роботи свідчать, що найбільш ефективно проблеми перевиховання вирішуються в первинних колективах: клас учнів, навчальна група, спортивна секція, гурток, підлітковий клуб. Складна система відносин і залежностей, оцінок і вимог, що функціонує в системі первинних колективів, інтенсивно впливає на морально-правову сферу підлітків і чинить педагогічно спрямований вплив на поведінку важкої дитини.

Для ефективної реалізації колективного підходу до виховно-профілактичної роботи діяльність має здійснюватися за такими напрямками:

– формування соціальної свідомості та самосвідомості девіантних підлітків, їх поважливого ставлення до законності з опертям на принципи загальнолюдської етики і моральності;

– активне формування морально-правового досвіду важковиховуваних підлітків через залучення до різних форм самоврядування, цікавої діяльності;

– виховання у важких підлітків стійких колективістських орієнтацій, руйнування асоціальних установок, підґрунтям чого є встановлення в колективі відносин співпраці і взаємодопомоги, довіри і поваги;

– всебічний розвиток виховних функцій колективу, сприяння формуванню в ньому відносин відповідальної залежності, виховання у підлітків інтересу і здатності до управління різними сторонами колективної життєдіяльності, спонукання їх до проявів у суспільній і предметній діяльності ініціативи і самостійності.

Вирішальна роль у розвитку колективу належить педагогові і педагогічному колективу. При цьому варто акцентувати увагу на тому, що ефективність педагогічного впливу на педагогічно занедбаних учнів збільшується за рахунок підтримки ідей перевиховання важковиховуваних органами учнівського самоврядування. Саме через них здійснюється морально формувальний вплив на особистість школяра.

Ступінь ефективності профілактичного впливу органів учнівського самоврядування на важких підлітків залежить від авторитету, яким користуються його представники серед однолітків і у конкретних осіб окремо. Все це актуалізує питання правильного формування шкільного активу. Психолого-педагогічні принципи виховання органів самоврядування розроблені А. С. Макаренком. Вони всебічно використовуються у сучасній школі з урахуванням специфіки і обставин діяльності сучасних підліткових формувань.

Мета статті: проаналізувати педагогічні умови інтеграції групових та індивідуальних форм впливу на підлітків у процесі педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принципове значення для виховно-профілактичної роботи має характер включення учнівського самоврядування в профілактико-корекційну роботу. Зазвичай, у педагогічній практиці школи органи самоврядування використовуються як засіб адміністративного та соціально-психологічного тиску на особистість важковиховуваного підлітка. Такий однозначний, суто утилітарний підхід до реалізації функцій самоврядування у роботі з перевиховання здатен тільки локалізувати, приглушити девіантні прояви, але не може розв'язати завдань внутрішнього викорінення причин аморальних форм поведінки важких підлітків. Більше того, зазначений стиль діяльності активу може викликати розкол між ним і основною масою учнів, котрі, як правило, негативно ставляться до авторитаризму, що проявляється серед їхніх

однолітків. Тому, не обмежуючи контролюючих функцій самоврядування, необхідно підводити його членів до усвідомлення важливості створення в колективі таких ситуацій, в яких актив, просто учні класу і навіть важковиховувані виступають ініціаторами корисних справ і починань. За цих умов сила особистого прикладу активістів впливає на волю, почуття і поведінку важких підлітків; мотивуючі, стимулюючі і навіть контролюючі дії не настільки гостро сприймаються останніми, а поведінка активу викликає реакцію наслідування.

Суттєвою ознакою життєздатності активу виявляється його вміння (у відносинах з членами колективу, із занедбаними підлітками) поєднувати вимогливість і демократичність одночасно. Активу у реальній педагогічній практиці школи протистоїть так званий «пасив». Його виникнення пов'язане з низкою причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру: відмінності в інтелектуальному та фізичному розвитку дітей, у спрямованості особистості, через розбіжність статусних положень у колективі (формальний-неформальний лідер, член мікрогрупи) тощо. У випадку індивідуалістично забарвленого спрямування діяльності «пасиву» важливою є педагогічна підтримка активістів самоврядування в їх виховно-профілактичній роботі. Доречним є застосування методів роз'єднання, «щеплення», переорієнтації. Перший метод пов'язаний з розривом міжособистісних зв'язків адміністративним або психологічним шляхом. З цією метою, наприклад, у школі наказом директора лідер негативного угруповання переводиться до іншого первинного колективу, а з рештою його членів, які залишаються без ватажка, проводиться цілеспрямована профілактична робота. Метод «щеплення» застосовується шляхом введення в первинний колектив, в якому домінує «пасив», групи підлітків, яка починає активно, під керівництвом педагога, консолідувати навколо себе здорові сили, змінюючи таким чином на краще стан психологічного мікроклімату в класі. Силою особистого прикладу такий актив спрямовує підлітків на шлях формування моральних міжособистісних відносин і подолання стану застою. У виховно-профілактичній роботі знаходить найширше застосування метод переорієнтації. Він пов'язаний зі зміною мети і засобів діяльності підліткового об'єднання, де мають місце небажані тенденції. При цьому не потрібне переведення лідера, включення до складу колективу ініціативної мікрогрупи, тобто залишається незмінною соціальна структура цього формування. Тут використовується створення цікавої перспективи, яка здатна захопити як лідера, так і всіх членів мікрогрупи, і, в підсумку, змінити її спрямованість. Отже, методи роботи з мікрогрупами негативної спрямованості, які ускладнюють життєдіяльність учнівських колективів і, нерідко, створюють істотні перешкоди у здійсненні виховно-профілактичної роботи з важкими підлітками, є найрізноманітніші. У визначенні стратегії даної роботи надзвичайно корисно керуватися рекомендаціями А. С. Макаренка, який вважав, що потрібно пильно стежити за утворенням

у колективі окремих угруповань і дружніх «спайок», заохочувати і розвивати ті з них, що мають позитивну спрямованість, рішуче боротися з тими, що уводять колектив зі шляху його розвитку і вдосконалення.

Важливим фактором, що забезпечує високу ефективність морального впливу підліткового колективу на спрямованість особистості, є педагогічне керівництво, спрямоване на утворення високого ступеня його позитивної готовності. На цьому шляху педагог вирішує складні завдання формування морально-правових традицій у колективі, інтеграції ділових і особистих відносин, досягнення високих показників у соціально корисних видах діяльності, підтримання позитивного мікроклімату. Водночас формування колективу не є самоціллю в діяльності педагога, виховний потенціал учнівського самоврядування вчитель використовує з метою психолого-корекційного та виховно-профілактичного впливу на розвиток особистості важковиховуваного підлітка.

Формування позитивної спрямованості особистості неповнолітнього неможливо здійснити без індивідуалізації педагогічного впливу. При цьому важливою є реалізація двох взаємопов'язаних завдань: загальнопедагогічного морального коригування в єдності з профілактикою антигромадської спрямованості особистості важковиховуваного підлітка. Можливість здійснення цих завдань визначається органічним поєднанням індивідуального підходу з процесом колективного виховання і перевиховання особистості, а також із збільшенням її активності на шляху самовдосконалення. Колективні та індивідуальні впливи, як справедливо вважають вітчизняні та зарубіжні вчені (Т. А. Андронюк, В. В. Афанасьєва, В. М. Коротов, І. А. Невський, Т. К. Окушко та інші), не суперечать один одному. Навпаки, в динамічному процесі взаємодії, взаємопроникнення і взаємокомпенсації вони збагачують зміст виховно-профілактичної роботи, забезпечують оптимальне розв'язання її складних проблем [1–3; 5–6].

Основним змістом індивідуального підходу в профілактиці девіантної поведінки є спеціально організовані педагогом (на основі вивчення, діагностики та прогнозування) цілеспрямовані виховно-профілактичні впливи, об'єктом яких виступає, у всьому різноманітті і єдності індивідуально-психологічних особливостей, особистість важковиховуваного підлітка. Індивідуальний підхід, в залежності від конкретної ситуації та завдань педагогічної профілактики, виступає як засіб: 1) організації перевиховного процесу (забезпечення позитивно спрямованої взаємодії та співпраці учнів у процесі навчальної, трудової та інших видів діяльності); 2) вирішення проблем морально-правового формування впливу на особистість (стимулювання вольової, навчально-пізнавальної, трудової активності важких підлітків); 3) управління виховним процесом (забезпечення контролю над реалізацією виховної програми, отримання зворотної інформації).

Індивідуальний підхід водночас є інтегративною формою виховно-

профілактичної та психокорекційної роботи, що дозволяє вирішити не тільки тактичні, а й стратегічні завдання педагогічної профілактики девіантної поведінки особистості. Використання індивідуального підходу до важковиховуваних у виховній практиці забезпечується підключенням низки педагогічних методів та прийомів. Технологія їх запровадження передбачає не тільки координацію, але, при необхідності, і субординацію (взаємопідпорядкування) операціонального складу педагогічної діяльності. Причому ця особливість є специфічною як для методів, так і для прийомів виховно-профілактичної та психокорекційної роботи. Наприклад, застосовуючи в процесі індивідуалізованого впливу на особистість девіантного підлітка психорегулювальні прийоми, в одному з випадків можна робити акцент на використанні методу навіювання. А в іншій ситуації поєднувати методи переконання, педагогічної вимоги і особистого прикладу.

Відомо, що всі педагогічні прийоми профілактично-виховної роботи підрозділяються на три групи [7–8]:

Перша група – відновлювально-спонукальні, до яких належать прийоми, спрямовані як на відновлення у педагогічно занедбаних підлітків позитивних якостей особистості, так і прийоми, спрямовані на створення ситуацій, у яких у важковиховуваних виникає розуміння необхідності перевиховання власних якостей особистості. До таких прийомів належать:

а) прийоми, що сприяють встановленню душевного контакту, взаєморозуміння між вихователем і вихованцем (прояв доброти і турботи, прохання, заохочення, схвалення, довіра, моральна підтримка і збудження віри у власні сили, активізація потаємних почуттів, обхідний рух, збудження гуманних почуттів);

б) творчі прийоми, що впливають на підвищення успішності у різних видах діяльності, набуття навичок культури поведінки, формування поваги до суспільно-корисної, продуктивної праці (переконування, показ умінь та переваг учителя, фланговий підхід, залучення до цікавої діяльності);

в) прийоми, за допомогою яких вихованець залучається до морально-цінних вчинків (переконання, довіра, опосередкування, організація успіху в навчанні, залучення до цікавої діяльності).

Друга група – гальмівні прийоми, до яких належать:

а) прийоми, в яких відкрито проявляється влада педагога (осуд, покарання, наказ, попередження, збудження тривоги про майбутнє покарання, прояв обурення тощо);

б) прийоми з прихованим виховним впливом (паралельна педагогічна дія, докір, натяк, іронія, уявна байдужість, розвінчання тощо).

До третьої групи – допоміжних прийомів – належать:

а) організація зовнішньої опори для правильної поведінки, тобто надання допомоги в правильних діях (підліток усвідомлює необхідність моральних дій, але потребує підтримки в їх організації з боку вихователя);

б) відмова від фіксування окремих негативних учинків.

Характерною особливістю цієї групи прийомів є відсутність прямого втручання педагога у перевиховний процес у відповідності до ідеї, що головним завданням педагогічної діяльності є перетворення об'єкта виховного впливу (вихованця) на його суб'єкта. За допомогою вищезазначених прийомів створюються виховні ситуації, завдяки яким важковиховуваний учень поступово набуває самостійності у правильних учинках, морально-правовій поведінці. Змістом допоміжних прийомів є поступове переведення вимог суспільства до особистості у її внутрішні надбання, глибоке їх проникнення у свідомість, почуття, поведінку вихованця. Таким чином, особистість підлітка, що перебуває у процесі формування, поступово стає суб'єктом власної поведінки, а процес зовнішнього впливу переходить у самовиховання.

На рівні педагогічної профілактики інтеграція групових та індивідуальних форм впливу на девіантних підлітків вимагає чіткої організації. Перший етап її пов'язаний з ранньою профілактикою, яка забезпечує попередження педагогічної занедбаності неповнолітніх на початкових стадіях її розвитку. Оптимальними заходами виховного впливу виступають допомога в навчанні, що надається важким підліткам; залучення до різних форм громадської роботи; впровадження відновлювально-спеціальних прийомів; забезпечення зайнятості за інтересами: спорт, туризм, музикування, конструювання; використання особистого прикладу активістів учнівського самоврядування.

На другому етапі педагогічна профілактика здійснюється в той період, коли процес розвитку педагогічної занедбаності обумовлюють сформовані механізми девіантної поведінки. Через недоліки у виховній роботі в школі профілактику девіантної поведінки підлітків на другому етапі доводиться проводити настільки ж часто, як і на першому. В цьому випадку маємо справу з підлітками, аморальна спрямованість яких відрізняється стійким характером. Вона закріплена не тільки у досвіді аморальних, але й протиправних учинків, які не становили поки великої небезпеки. Необхідно приділяти увагу тому, щоб у роботі з такою категорією підлітків заходи виховного впливу набували більшої різноманітності і гнучкості, що передбачає поєднання елементів правового контролю та правового обмеження, використання гальмівних та допоміжних прийомів, активізацію мотивуючої та стимулюючої функцій учнівського самоврядування.

Для третього етапу педагогічної профілактики характерною є необхідність боротьби з цілком сформованими негативно вираженими тенденціями у самосвідомості, волі і вже отриманому негативному досвіді особистості. У роботі з цією категорією підлітків не можна обмежуватися тільки заходами виховного впливу, адекватного першому і другому етапам роботи. У цих обставинах посилюється адміністративний контроль за

поведінкою важковиховуваних учнів; робота спрямовується на допомогу сім'ї у сімейному вихованні, на корекцію впливу мікро-середовища; активізуються контролюючі функції учнівського самоврядування.

Висновки і перспективи. Практика педагогічної профілактики переконливо свідчить про ефективність інтеграції групових та індивідуальних форм впливу на девіантних підлітків. Виховні відносини, які встановлюють педагог і, під його керівництвом, учнівський колектив з важковиховуваними підлітками, обумовлюють можливість оперативного вирішення складних профілактичних питань, орієнтованих на розв'язання основних і часткових педагогічних проблем.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андронюк Т. А. Пропедевтична робота з підлітками, схильними до девіантної поведінки, на уроках трудового навчання в загальноосвітній школі: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Т. А. Андронюк. – Х., 2002. – 28 с.
2. Афанасьєва В. В. Соціально-педагогічна профілактика девіантної поведінки підлітків у діяльності загальноосвітньої школи: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07 / В. В. Афанасьєва. – Луганський нац. університет. – Л., 2011. – 22 с.
3. Коротов В. М. Самоуправление школьников / В. М. Коротов. – М. : Просвещение, 1981. – 208 с. (3-е изд. доп. и перераб.).
4. Макаренко А. С. Общие вопросы педагогики (Сочинения: в 7-ми т., Т. 5) / А. С. Макаренко. – М. : Изд-во аген-ва печати «Новости», 1958. – 285 с.
5. Невский И. А. Подростки группы риска в школе / И. А. Невский. – М., 1997. – 112 с.
6. Окушко Т. К. Соціально-педагогічні умови корекції девіантної поведінки підлітків у позашкільних навчальних закладах: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05 Т. К. Окушко. – К., 2009. – 28 с.
7. Тарновська О. С. Девіантна поведінка підлітків і превентивна робота: навч.-метод. посіб. Ч. 1 / О. С. Тарновська; Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2003. – 82 с.
8. Холковська І. Л. Методика виховної роботи: Практикум / І. Л. Холковська. – Вінниця : ТОВ «Нілан ЛТД», 2013. – 208 с.